

De zin en onzin van de leugendetector

De leugendetector is populair. Zo populair dat haar invloeden doordringen tot in de kern van ons huidige medialandschap en zelfs Assisenhoven. Bij 'De leugendetector', vorig jaar uitgezonden op de Vlaamse televisiezender Vier, waren we ooggetuige van hoe de leugendetector steevast corrigeerde wanneer partners elkaars lastige vragen niet eerlijk beantwoordden. Succesrijke televisiereeksen als 'Lie to me', gebaseerd op de monumentale Paul Ekman studies, geven ten onrechte de indruk dat, met enige expertise, de leugen uiteindelijk zichzelf zal verraden. Minieme gelaatsuitdrukkingen, zogenaamde micro-expressies, zouden ondanks onze weerspanning toch onze verborgen waarheden weergeven. Die ene die oogcontact vermeed, de andere die zijn wenkbrauwen ophaalde, de kleine nuance in het timbre. Allemaal alarmsignalen waar we onze aandacht op vestigen wanneer we zekerheid willen ten tijde van onrust. Maar, is die kennis niet op zichzelf een gepopulariseerde waarheidsillusie? Wat vertelt wetenschappelijk onderzoek ons echt over hoe we leugens van waarheden kunnen onderscheiden? Waar schuilen de gevaren?

Van de leugendetector naar de geheugendetector

Voor de polygraaf (wat letterlijk *veelschrijver* betekent) dat schommelingen in fysieke parameters wegschrijft door middel van elektroden en kleine pennetjes (bijvoorbeeld hartslag), is inmiddels louter een bijrol weggelegd. Onderzoek wees uit dat deze originele leugendetector dat zich baseert op stress, zo geloofwaardig is als het opwerpen van een muntje om schuld te bepalen. In een situatie waarin eventuele gerechtelijke vervolging op het spel staat, zullen onschuldigen nu eenmaal ook een ongewone hoeveelheid stress ervaren. Over jaren van onderzoek, verlegde de wetenschap de focus op leugens per se naar het vaststellen van misdaad-gerelateerde kennis in het geheugen. Door gebruik te maken van een computer, confronteert men verdachten met de feiten die geweten zijn door de politie. Een computer-gebaseerde geheugendetector presenteert verschillende woorden die elkaar in snel tempo opvolgen op het scherm. De woorden zijn ofwel feiten die uit politieonderzoek bleken (bijvoorbeeld het gebruikte moordwapen) ofwel irrelevante controle woorden die even plausibel moeten lijken voor onschuldige verdachten (bijvoorbeeld een alternatief moordwapen). De ondervraagden dienen zo snel mogelijk hun herkenning van de items te ontkennen of onderkennen met behulp van het toetsenbord. Wanneer de reactietijden tegen de misdaad-gerelateerde woorden die van de misdaad-irrelevante woorden overstijgen, leidt men

af dat de verdachte kennis heeft van de misdaad. Dat alles gebaseerd op één simpel feit; *liegen kost tijd*. Wie een misdaad pleegt, ervaart de misdaad. Alles wat we ervaren wordt ingekapseld in het geheugen en dat kleurt vervolgens hoe we reageren ten aanzien van onze omgeving, of we dat nu willen of niet. Aangezien men het geheugen niet zomaar uitschakelt, veroorzaken de misdaad-gerelateerde woorden een dieper verwerkingsproces in vergelijking met de irrelevante woorden. Die extra mentale bewerkingen kosten tijd, tijd die onschuldigen uitsparen door hun onverschilligheid. Hoewel ondertussen dus veel meer geweten is over hoe men daders kan detecteren, zijn de obstakels die zich opdringen aan de verantwoordelijke wetenschappers nog steeds legio.

Het uitlekken van misdaad-gerelateerde informatie aan onschuldigen

In sommige gevallen kan kritische informatie doorsijpelen tot bij onschuldige verdachten. Dat kan gebeuren tijdens eerdere ondervragingen in het politieonderzoek of door het volgen van verslaggeving over de misdaad in de pers. Zo kan een scholier bijvoorbeeld in de krant gelezen hebben dat een klasgenoot dood werd aangetroffen in de toiletten met vier messteken. Op die manier nestelt zich toch 'schuldige' informatie in het geheugen van de onschuldige waardoor die kennis kan leiden tot opsluiting en de dader vrijuit gaat. In een recent experiment dat uitgevoerd werd aan de universiteit te Amsterdam, onderzocht men welke vragen in de geheugendetector gesteld dienen te worden om optimaal te kunnen detecteren wie over daderkennis beschikt. Hiertoe werden de items in de geheugendetector opgedeeld in woorden op een specifiek niveau (bijvoorbeeld vlindermes) en een algemeen niveau (bijvoorbeeld steekwapen). Het uitgangsidee was dat na het uitlekken van algemene misdaad-gerelateerde informatie (bijvoorbeeld een steekwapen na messteken) men op die manier nog specifieke details (bijvoorbeeld vlindermes) zou kunnen bevragen. Want hoewel er een steekwapen in de krant beschreven werd, weet enkel de echte dader of het om een zakmes, vlindermes of koksmes ging. Zo zou de klasgenoot kunnen getest worden op vlindermes waarvan men geen kennis heeft. Als dit het geval is en specifieke items goed werken om de dader te vinden, kunnen we op die manier onschuldigen beschermen. Maar aan de andere kant, kan het zo zijn dat de details zodanig specifiek worden dat zelfs de dader hier niet van op de hoogte is. De resultaten toonden aan dat de sterkte van de opgenomen woorden in de geheugendetector om schuld te detecteren, afhing van hoe specifiek men de misdaad-gerelateerde informatie heeft onthouden. Men kan dus specifieke items gebruiken op voorwaarde dat enkel de daders deze specifieke informatie hebben.

De kloof tussen de praktijk en onderzoek

Afgezien van de hordes die de wetenschap nog dient te overwinnen, biedt jarenlang onderzoek intussen een fundamenteel inzicht in hoe men leugens van waarheden kan onderscheiden. De meest toegepaste leugendetector in de praktijk is echter nog steeds gebaseerd op de stressniveaus aanwezig in de ondervraagden. Een methode die binnen de wetenschap grotendeels wordt afgeraden maar omwille van ervaring en gebrek aan wetenschappelijke dialoog nog steeds in politieonderzoek gehanteerd wordt. De persisterende kloof tussen de wetenschap en de praktijk wordt ook pijnlijk duidelijk in de media, wat dan weer de kijkers op het verkeerde spoor zet. En dat is simpelweg... onzinnig.